

УДК 349.6(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-66-75

Олександр ШАМСУТДІНОВ[©]

кандидат юридичних наук
(Служба безпеки України,
м. Київ, Україна)

БІОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ЛОГІКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У науковій статті пропонується теоретико-правова модель подальшого дослідження та розширення категоріально-понятійного апарату в безпековій сфері. Із використанням системно-діяльнісного підходу сформульовано визначення родового поняття “безпека” як сукупності умов існування соціальної системи, які вона здатна контролювати у процесі реалізації своїх інтересів. На цій підставі розкривається зміст дефініцій “національна безпека”, “екологічна безпека” та “біологічна безпека”, аналізуються відповідні позиції вітчизняних науковців. За результатами проведеного дослідження подається авторське визначення понять національної, екологічної та біологічної безпеки, їх співвідношення.

Ключові слова: безпека, біобезпека, національна безпека, екологічна безпека, біота біоагроза.

Постановка проблеми. Початок третього тисячоліття став визначальним не тільки завдяки розквіту цифрових технологій, але й через прорив у галузі медицини, біології та біотехнології. Поєднання цих сфер уможливило розшифрування геному людини, клонування тварин та створення нових (трансгенних) організмів, редагування геному тощо. На новий рівень вийшли не тільки відкриття і досягнення у сфері біотехнології, але й загрози, пов’язані з неконтрольованим вивільненням генетично-модифікованих організмів, поширенням інвазійних видів, використанням патогенних агентів у терористичних та інших протиправних цілях, появою збудників нових інфекційних захворювань. За таких умов актуальність нормативно-правового регулювання діяльності у відповідній сфері не викликає сумнівів. Зокрема, першочергового значення набуває питання побудови ефективної загальнодержавної системи забезпечення біологічної безпеки.

Утім, жодна сфера правовідносин не може бути належним чином урегульована без розроблення адекватної термінології, що відображала б сутність основних понять, що використовуються для позначення відповідних об’єктів, явищ і процесів. Сфера біологічної безпеки є порівняно молодим напрямком юридичної науки, тому особливо важливим є чітке формулювання понятійного апарату, оптимальне оформлення застосовуваних юридичних дефініцій для створення ефективної нормативної бази та дієвих правозастосовних механізмів.

Визначальним поняттям у нашому дослідженні є категорія “біологічна безпека”, що вже досить давно застосовується в біології, медицині, екології, інших галузях наукового знання. Однак аналіз чинного законодавства та відповідних наукових напрацювань засвідчив, що при використанні цього поняття в нього вкладають різне змістовне наповнення. Це актуалізує проблему формулювання поняття біологічної безпеки та визначення її місця в системі національної безпеки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню базового поняття “безпека” були присвячені роботи українських фахівців теорії безпекознавства В. Білоуса, І. Бінька, В. Богдановича, О. Бодрука, О. С. Власюка, О. Гончаренка, В. Горбуліна, О. Г. Данільяна, О. Дзьобаня, В. Картавцева, А. Качинського, О. Копана, В. Косевцова, В. Ліпкана, О. Мітрофанова, В. Мунтіяна, Н. Нижник, Г. Новицького, Б. Парахонського, В. Пилипчака, С. Пирожкова,

© О. Шамсутдінов, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9325-9227>

sun091141@gmail.com

Г. Перепелиці, Г. Почепцова, Ю. Римаренка, Г. Ситника та інших. Зазначені автори запропонували також визначення категорії “національна безпека”, власні підходи до розуміння її змісту та складових.

У вітчизняній еколого-правовій науці вивченню дефініції “екологічна безпека” приділили свою увагу такі дослідники, як В. Андрейцев, Н. Барбашова, Л. Бондар, І. Бригадир, В. Добровольський, П. Загороднюк, О. Заржицький, А. Качинський, М. Малишко, О. Ольгінський, О. Хімич, В. Шмандій та багато інших.

Спроби дати визначення біологічній безпеці як еколого-правовій категорії у своїх працях робили В. Завгородня, Т. Коваленко, В. Курзова, О. Піддубний, Л. Струтинська-Струк та деякі інші.

Водночас питання комплексного дослідження змісту поняття “біологічна безпека України” як самостійної категорії, окремої складової національної безпеки України науковцями не ставилось, співвідношення дефініцій “національної”, “екологічної” та “біологічної безпеки” не вивчалось.

Метою роботи є дослідження правової природи поняття біологічної безпеки, визначення його змісту та місця в системі національної безпеки, співвідношення з екологічною безпекою.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи дефініцію “біологічна безпека”, слід розпочинати з визначення родового поняття “безпека”. В Україні цим проблемам були присвячені роботи великої кількості фахівців теорії безпеки [4, 5, 11, 17, 22, 23]. Наявні у вітчизняній науці підходи до формування відповідного поняття суттєво різняться один від одного за змістом та сутністю. Однак більшість учених сходяться на думці, що безпека є загальним системним поняттям, яке може конкретизуватися за двома напрямками: за типами суб’єктів та за сферами життєдіяльності. Суб’єктами відносин безпеки виступають індивіди, спільноти, організації, держава та суспільство в цілому; за сферами життєдіяльності можна виділити державну, громадську, економічну, військову, екологічну, інформаційну та інші види безпеки.

Не будучи чимось матеріальним, безпека є своєрідною характеристикою й необхідною передумовою життєдіяльності, прогресивного розвитку та нормального функціонування об’єктів реального світу. Очевидно, що ці об’єкти існують і розвиваються в середовищі, параметри якого формуються під впливом різноманітних, часто взаємопов’язаних та взаємозумовлених чинників, інтегральна складова яких створює певний імовірний рівень потенційних і реальних загроз безпеці [31, с. 91].

Аналіз робіт зазначених авторів дозволяє виділити два концептуальних підходи до інтерпретації проблеми безпеки: 1) гіпотетична відсутність небезпеки, самої можливості будь-яких потрясінь, катаклізмів для соціуму; ситуація, коли не існує загроз, ризику нанесення шкоди, і 2) захищеність від загроз, стан захищеності життєво важливих інтересів тощо.

Зазначені підходи видаються дещо звуженими, оскільки захист передбачає використання лише охоронних функцій, ігноруючи низку інших, насамперед об’єктивну необхідність мінімізувати, усунути та попередити небезпеки та загрози. Більш логічним було б виходити з того, що безпека – це насамперед, із одного боку, дієва функція держави, суспільства, людини, спрямована на виявлення, попередження та усунення небезпек і загроз, що можуть їх знищити або позбавити фундаментальних матеріальних чи духовних цінностей. Із іншого боку, безпека пов’язана із суб’єктивними оцінками характеру й розмаху потенційних або реальних загроз цінностям, що сповідує те чи інше суспільство в конкретно-історичний момент свого розвитку. Вона має розглядатися як основна передумова існування держави, суспільства та індивіда, оскільки саме безпека дає змогу зберегти систему базових духовних цінностей, що створюються в процесі прогресивного суспільно-історичного розвитку людської спільноти.

Отже, беручи на озброєння системно-діяльнісний підхід, пропонуємо розглядати **безпеку** не як певний стан чи властивість, а як *сукупність умов існування соціальної системи, які вона здатна контролювати у процесі своєї діяльності, реалізації своїх інтересів*. Основними характеристиками соціальної системи є організованість і стабільність. Підтримка стабільності пов’язана з об’єктивною необхідністю збереження динамічної рівноваги суб’єкта в процесі соціального управління та контролю. По-перше, будь-яка система неминуче піддається впливам ззовні. По-друге, навіть за найсприятливіших зовнішніх умов внутрішні суперечності системи можуть вивести її зі стану рівноваги. Соціальний механізм забезпечення безпеки спрямований, насамперед,

на виявлення цих зовнішніх впливів і внутрішніх суперечностей із метою їх нейтралізації. Завдяки цьому встановлюється певна впорядкованість, забезпечується стійкість і нормальне функціонування суспільних відносин, гарантується їх максимальна незалежність від небажаного впливу випадкових чинників. У цьому і полягає один із найважливіших аспектів безпеки.

Виходячи з наведеного, поняття “безпека” має, насамперед, характеризувати гармонійний розвиток спільноти людей, особи чи соціальну діяльність суспільних інституцій, спрямованих на реалізацію власних інтересів у сфері захисту чи подолання наслідків дії різноманітних ризиків і загроз. Запропонований підхід є комплексним, оскільки його зміст включає практично всі сфери життєдіяльності людини, тобто за допомогою категорії “безпека” можна охарактеризувати досить широкий спектр діяльності всіх членів суспільства, у якому реалізуються їхні життєво важливі інтереси.

Базовим поняттям у системі соціальної безпеки, що більш точно відображає суть цього феномену, є поняття “національна безпека”, що є універсальною цінністю, однаково актуальною і необхідною для громадянина, соціальної групи, нації. Перевага поняття “національна безпека” полягає, насамперед, у тому, що воно не ідеологізоване та має міждисциплінарний характер, дозволяючи об’єднати у собі всі відомі види безпеки, що захищаються державою. Слово “нація” зокрема слід розуміти як трихотомію особи, суспільства і держави.

Основними об’єктами національної безпеки, таким чином, є особа (її права і свободи), суспільство (його матеріальні та духовні цінності), держава (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність). Владні структури наразі слід розглядати як інструмент, призначений для забезпечення якнайкращих умов розвитку особи, суспільства і самої держави у межах усього спектру наявних можливостей.

Водночас сьогодні, на жаль, іноді простежується зсув пріоритетів і акцентів від безпеки особи у бік безпеки держави. Загрозливою стала повсякчасна легковажність політичного використання поняття “безпека держави і особи” як універсального, часто популістського аргументу в будь-якій концепції, ідеї, теорії або позиції [3, с. 65].

До того ж у Законі України “Про національну безпеку України” (ст. 1) національна безпека України визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [26]. Вказаний зсув пріоритетів тут простежується вочевидь. Визначення цим Законом національних інтересів як “життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності та добробут її громадян” дещо компенсує вказаний нерівнозначний підхід до трихотомії особи, суспільства і держави, однак остаточно не врівноважує вказаний дисбаланс.

На наш погляд, наведене нормативне визначення потребує певного коригування з урахуванням висловлених вище тверджень. Для цього проаналізуємо його основну складову.

Нація або народ, на відміну від історично минутих типів суспільств, форм державного устрою, – єдина спільнота, яка володіє найбільш стабільною субстанцією. Об’єднана спільністю території, мови, економічних зв’язків, культури, самосвідомості та певною генетичною подібністю історично зумовлена спільнота людей, незважаючи на процеси еволюції, зберігає сутнісну спільність протягом століть. Тому забезпечення національної безпеки означає не лише збереження історичної території, традицій, національного характеру, мови і самобутності, економічних зв’язків, але й унеможливлення виродження нації, втрати нею власної самобутності та знищення генотипу, який, з біологічної точки зору, є єдиним еволюційно доцільними підґрунтям для альтруїзму, або самопожертви на користь нації. Зокрема, поняття “національне” об’єднує спільні інтереси і потреби усіх суб’єктів у відтворенні гарантій безпеки.

У цьому контексті національна безпека становить такі умови існування державно-територіальної спільності, за яких забезпечується ефективна інституційна діяльність із підтримки надійного захисту національних інтересів у міжнародних і внутрінаціональних відносинах, реалізуються можливості для прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави.

Відповідно до цієї точки зору, національна безпека створюється не тільки (і не стільки) із метою реагування на різного роду небезпеки і загрози національним

інтересам. Вона є умовою виживання, існування особистості, суспільства і держави в соціумі та природно-географічному середовищі, збереження створених духовних і матеріальних цінностей.

Узагальнюючи зазначене вище, *національну безпеку* можна визначити як *умови існування народу України (особи, суспільства, держави), що він здатен контролювати в процесі реалізації своїх життєво важливих інтересів.*

Діалектична єдність усіх складових національної безпеки (державної, економічної, громадської, інформаційної, військової, екологічної та інших видів безпеки) як системи зумовлена нерозривністю процесу функціонування та розвитку людини, суспільства, держави не тільки у просторі, а й у часі. Вони характеризуються своєрідністю, але перебувають у тісних взаємозв'язках і взаємозалежності. Зазначені елементи є однаково важливими для формування комплексної системи національної безпеки, однак залежно від історичних обставин, різноманітних чинників, кожна складова може набувати особливого значення.

Останнім часом увагу науковців та практиків все більше привертає проблема забезпечення біологічної безпеки. Аналіз чинного законодавства та наукових розвідок з теорії безпеки свідчить, що поняття “національна безпека”, “екологічна безпека” і “біологічна безпека” тісно пов'язані між собою. Окрім того, фактично всі дослідники сфери біобезпеки єдині у тому, що біологічна безпека є складовою екологічної безпеки, а остання у свою чергу – національної безпеки.

Проблемі правового визначення поняття та змісту “екологічної безпеки” присвячена значна кількість робіт українських дослідників. Аналіз їх напрацювань дозволяє умовно об'єднати існуючі підходи у три групи.

Перша група (О. Заржицький [9], А. Качинський [10], А. Махмуд [19], О. Ольгінський) та ін. [7]) вбачає сутність екологічної безпеки в оптимальному для людини балансі між природними та антропогенними чинниками. Наприклад, О. Заржицький визначає екологічну безпеку як комплексний стан певних властивостей довкілля, що створені цілеспрямованою діяльністю людей, із урахуванням обґрунтованих допустимих навантажень антропогенних чинників на навколишнє середовище і негативних змін, що відбулися в ньому, і забезпечують життєдіяльність людини [9, с. 67].

Друга група (М. Малишко [18], О. Хімич [33]) розглядає екологічну безпеку як систему заходів, спрямованих на захист людини від несприятливого впливу навколишнього природного середовища.

Третя група (В. Андрейцев [1], Н. Барбашова [2]) під екологічною безпекою розуміє систему заходів, що гарантує захист довкілля від негативного антропогенного впливу і тим самим забезпечує придатні для людини умови існування.

Нормативне визначення екологічної безпеки міститься у ст. 50 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, зокрема вона визначається як такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України шляхом здійснення широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів [27].

Усі зазначені підходи тією чи іншою мірою відображають певні сторони поняття екологічної безпеки, однак комплексно не охоплюють її сутність через те, що відриваються від філософсько-правового підґрунтя.

Сформулюємо власне визначення екологічної безпеки. Перш за все, слід виходити з того, що екологічна безпека є складовою національної. Тобто суб'єктом правовідносин у цій сфері є народ України. Зважаючи, що предметом екології як науки є взаємовідносини біологічних макросистем із природним середовищем їх існування, можна стверджувати, що об'єктом правовідносин у сфері екологічної безпеки, тобто цінностями, з приводу яких виникають права й обов'язки, є сприятливе для існування та розвитку Українського народу навколишнє природне середовище (довкілля).

Отже, з урахуванням системно-діяльнісного підходу, що поділяє автор, під *екологічною безпекою* пропонується розуміти *сукупність умов довкілля, прийнятних для існування та сталого розвитку українського народу, що контролюються ним шляхом вжиття комплексу заходів (нормативно-правових, організаційних, інженерно-технічних, економічних, контрольних, інформаційно-просвітницьких та інших), спрямованих на відвернення, нейтралізацію або мінімізацію екологічних загроз.* Під

екологічною загрозою слід розуміти реально чи потенційно існуючу можливість негативного впливу на населення і середовище його проживання, обумовленого природною стихією, техногенною аварією чи іншою антропогенною діяльністю.

Звернемося до правового визначення поняття “біологічна безпека”. В Україні проблеми біобезпеки з точки зору юриспруденції привернули увагу науковців порівняно нещодавно, а події, пов’язані з пандемією COVID-19, дещо інтенсифікували відповідні розвідки. Аналіз досліджень, присвячених правовим аспектам біологічної безпеки України та питанням юридичної термінології у цій сфері, свідчить, що на сьогодні склалось два наукових підходи до розуміння біологічної безпеки: широкий (фундаментальний) і вузький (прикладний).

Перший підхід пов’язаний із визначенням біологічної безпеки як захищеності від будь-яких біологічних загроз – як природного характеру, так і антропогенного походження. Наприклад, В. Курзова розглядає це поняття як складне багатоаспектне суспільно-правове явище, зокрема визнає, що забезпечення біобезпеки не обмежується лише екологічною сферою і пов’язане з воєнною, економічною, соціальною, науково-технологічною, інформаційною сферами [16, с. 115-116]. Дослідниця стверджує, що біобезпека актуалізується залежно від наявності відповідних біоагроз, і відносить до них будь-які живі організми, а також біологічні агенти та речовини біологічного походження, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу життю і здоров’ю людей, а також живій речовині біосфери [15, с. 108]. Відтак В. Курзова визначає біологічну безпеку як стан середовища життєдіяльності людини, за якого відсутній незворотний негативний вплив його біотичних чинників (макро- і мікроорганізмів, а також таких, що зазнали змін унаслідок антропогенного впливу) на живу речовину біосфери (біоту) та біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутньому поколіннях [14, с. 58].

Другий підхід, що є найбільш поширеним, обмежує це поняття впливами негативних антропогенних біологічних факторів, які обумовлені застосуванням біологічних технологій. Біологічна технологія у вітчизняній юридичній науці визначається як всі види робіт, за яких із сировинних матеріалів за допомогою живих організмів і біологічних процесів виробляються ті чи інші продукти і що охоплює сукупність методів: мікробіологічний синтез, генну інженерію, клітинну та білкову інженерію, інженерну ензимологію, культивування клітин рослин, тварин і бактерій, методи злиття клітин тощо [8, с. 119].

Так, Л. Струтинська-Струк вважає, що біобезпека – це “стан, за якого попереджається виникнення небезпечних для здоров’я людини та навколишнього природного середовища наслідків використання генетично-модифікованих організмів, що обумовлено відсутністю недопустимого ризику”. Досягнення такого стану, стверджує дослідниця/авторка, можливе за умови чіткого нормативного визначення правил проведення досліджень генетично-модифікованих організмів, порядку їх використання у закритих та відкритих системах, а також запровадження контролю за їх виконанням, визначення оптимальних рівнів допустимих ризиків, пов’язаних із здійсненням генетично-інженерної діяльності [32, с. 87].

Досліджуючи правовідносини у сфері біотехнології, О. Піддубний розглядає біологічну безпеку як “комплекс охоронних правовідносин, спрямованих на навколишнє середовище, організм людини, їх цілісність і безпечність, захист від будь-яких негативних проявів і результатів дії біологічних технологій” [21, с. 164].

В. Завгородня визначає біобезпеку, як стан захищеності людини та довкілля від будь-яких негативних біологічних факторів. До того ж, учена поділяє біобезпеку на дві складові, включаючи до складу цього поняття біотехнологічну безпеку (біобезпеку в галузі використання продуктів біотехнології) та генетичну безпеку (біобезпеку у сфері використання методів генної інженерії та генетичної модифікованих організмів) [8, с. 119].

Очевидно, що вузький підхід до розуміння біологічної безпеки ґрунтується на положеннях Закону України “Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів” (2007), який визначає біологічну безпеку як “стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотний негативний вплив на біологічні об’єкти природного середовища (біосферу) та сільськогосподарські рослини і тварини” [24].

Водночас, переважна більшість дослідників вважають, що запропоноване цим законодавчим актом визначення біологічної безпеки є недосконалим і потребує щонайменше уточнення. Наприклад, І. Дмитренко дійшов висновку, що норми цього закону не передбачають чіткого співвідношення понять “біологічна безпека” і “генетична безпека” [6, с. 141], а О. Кашинцева і Я. Іолкін наполягають, що положення зазначеного законодавчого акта залишають поза увагою таку чутливу для суспільства сферу, як охорона здоров’я: у створенні системи біобезпеки важлива роль належить контролю за використанням біологічних агентів, лабораторній біобезпеці, колекційній діяльності зі штамми патогенних мікроорганізмів та унеможливленням їх витоку в навколишнє природне середовище [12, с. 92].

Слушним є твердження Т. Коваленко, що біобезпека стосується не лише життєдіяльності людини, а довкілля в цілому, оскільки загрози біологічного походження, у тому числі результати біотехнологій можуть негативно впливати на всі елементи навколишнього середовища: як трансформовані у процесі людської діяльності (наприклад, агроландшафти), так і ті, що зберігаються у природному стані (наприклад, національні парки). Вчена звертає увагу й на інший недолік: законодавче визначення містить оціночні поняття (негативний вплив, незворотній вплив), що є ознакою такого юридичного дефекту, як невизначеність правового регулювання [13, с. 20].

Підтримуючи конструктивну критику законодавчого визначення біологічної безпеки, автор зазначає/наголошує, що недоцільно зводити біобезпеку до відсутності негативного впливу чинників середовища життєдіяльності на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, адже повна відсутність такого впливу є утопією. Наприклад, на сьогодні відсутні остаточні достовірні наукові висновки щодо напрямків та інтенсивності негативного впливу продуктів біотехнологій, зокрема генетично-модифікованих організмів на людський організм та живі компоненти довкілля. Застосування принципу превентивності у повному обсязі унеможливує введення будь-яких нових розробок у виробництво (будь-який створений людиною об’єкт тією чи іншою мірою є шкідливим для довкілля), тому ним користуються у межах, які дозволяють узгодити вимоги безпеки і потреби суспільства. Отже, забезпечення біологічної безпеки варто пов’язувати із зведенням до мінімуму ризику заподіяння шкоди людині та іншим об’єктам біосфери внаслідок впливу чинників біологічного походження.

Окрім того, чинне законодавство України містить також інші визначення біологічної безпеки. Так, у розділі 2 Державних санітарних норм і правил “Організація роботи лабораторій при дослідженні матеріалу, що містить біологічні патогенні агенти I–IV груп патогенності молекулярно-генетичними методами” (2008) біологічна безпека визначається як система організаційних, медико-біологічних і інженерно-технічних заходів і засобів, спрямованих на захист персоналу, що працює, населення і місця існування людини від дії патогенних біологічних агентів [20]. Порядок визначення окремого ветеринарно-санітарного статусу тваринної субпопуляції одного або декількох господарств із єдиною системою управління біологічною безпекою щодо однієї або кількох хвороб, стосовно яких запроваджено заходи нагляду, контролю та біологічної безпеки (2019) визначає біологічну безпеку як безперервний процес оцінки та управління ризиком, спрямований на уникнення або мінімізацію ризиків мікробіологічного інфікування, що може викликати хвороби людей або тварин чи внаслідок якого тварини стають непридатними для використання у сільському господарстві чи будь-якого іншого використання [25]. У Методичних вказівках щодо організації роботи та функціонування системи індикації біологічних патогенних агентів (2003) наведено таке визначення біологічної безпеки: це оптимальні умови життєдіяльності, що виключають шкідливий вплив біологічних патогенних агентів на здоров’я населення [30].

Очевидно, що вказані нормативні акти мають досить вузькі та специфічні сфери застосування, отже згадані визначення біологічної безпеки цілком доречно можна охарактеризувати як суто прикладні.

У цьому контексті слід звернути особливу увагу на чинні нормативно-правові акти стратегічного характеру, що визначають актуальні напрями державної політики України у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту. Зокрема, йдеться про розпорядженням Кабінету Міністрів України “Про схвалення Стратегії забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом “єдине здоров’я” на період до

2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації” (2019) [29] та про Указ Президента, яким уведено в дію рішення РНБО України “Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту” (2021) [28].

По-перше, цими документами прямо визначено, що біологічна безпека є однією з найважливіших складових екологічної та національної безпеки України. А по-друге, зміст біобезпеки відтепер на державному рівні безпосередньо пов’язується із загрозами біологічного походження, обумовленими ймовірними негативними наслідками розвитку сучасних біотехнологій та синтетичної біології; поширенням інвазійних чужорідних видів, які негативно впливають на біорізноманіття; активізацією епідемічного процесу та глобальним поширенням нових, повернення старих і таких, що знову виникають, нозологічних форм інфекційних і паразитарних хвороб; неконтрольованими транскордонними переміщеннями тварин та інфікованої тваринницької сировини і продукції; проявами біотероризму та іншим протиправним використанням небезпечних біологічних агентів і продуктів синтетичної біології; відсутністю чітких правил під час роботи з небезпечними біологічними агентами тощо.

За таких умов очевидно, що зміст біологічної безпеки не обмежується біотехнологічною сферою, водночас обумовлюється загрозами біологічного походження.

Отже, на нашу думку, під біологічною безпекою слід розуміти сукупність умов довкілля, прийнятних для життєдіяльності біоти (живих організмів біосфери), зокрема повноцінного функціонування та розвитку людини як біологічного організму, які контролюються нею шляхом вжиття комплексу заходів (нормативно-правових, організаційних, інженерно-технічних, медико-біологічних, економічних, контрольних, інформаційно-просвітницьких та інших), спрямованих на відвернення, нейтралізацію або мінімізацію загроз біологічного походження. Також під загрозою біологічного походження (або біозагрозою) слід розуміти реально чи потенційно існуючу можливість негативного впливу патогенних мікро- чи макроорганізмів, інших біологічних агентів на біоту.

Висновки. Проведене дослідження понятійного апарату зазначеної безпекової сфери дозволяє констатувати, що біологічна безпека є важливою складовою екологічної безпеки, яка своєю чергою є частиною національної безпеки. Сутнісним завданням біологічної безпеки є забезпечення повноцінного функціонування живих організмів (біоти), у тому числі цілісності генетичної інформації. Це досягається за рахунок недопущення, нейтралізації або мінімізації наявних біологічних загроз. Діючим чинником таких загроз є природні або модифіковані біологічні патогенні агенти, здатні викликати захворювання, функціональні розлади, хромосомні чи генні мутації, інші порушення геному або загибель біоти.

Список використаних джерел

1. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посібник. Київ : Знання-Прогрес, 2002. 332 с.
2. Барбашова Н. Забезпечення екологічної безпеки: розвиток галузевого підходу в екологічному законодавстві. *Право України*. 2001. № 6. С. 78-79.
3. Беззубов Д.О. Правові виміри категорії “безпека”. *Наука і правоохорона*. 2013. № 2 (20). С. 64-69.
4. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Засади національної безпеки України : підруч. Київ : Інтер-технологія, 2009. 272 с.
5. Дзьобань О. П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс : монограф. Харків : Майдан, 2007. 284 с.
6. Дмитренко І. М. Щодо визначення поняття “біобезпека” та його місця в системі права України. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. № 2. С. 138-143.
7. Екологічна та радіаційна безпека: Довідник : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / О. Г. Ольгінський, С. В. Мінка, О. В. Третьяков та ін. Харків : Вид-во НКА, 2003. 320 с.
8. Завгородня В. М. Проблеми формування юридичної термінології у сфері правового забезпечення біологічної безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 9 (141). С. 117-120.
9. Заржицький О. Екологічна безпека та безпека праці у системі правового механізму національної безпеки. *Право України*. 1999. № 9. С. 66-68.
10. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення. Київ : НІСД, 2001. 312 с.
11. Качинський А. Б., Єгоров Ю. В. Екологічна безпека України: системні принципи та методи її формалізації. *Національна безпека: український вимір*. 2009. № 4 (23). С. 71-79.
12. Кашинцева О., Іолкін Я. Біобезпека держави у сфері охорони здоров’я: постановка проблеми та визначення ключових напрямів дослідження в умовах війни. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 3. С. 89-96.

13. Коваленко Т. О. Правові аспекти біологічної безпеки України. *Публічне право*. 2015. № 4 (20). С. 17-24.
14. Курзова В. В. Поняття біобезпеки як складного багатоаспектного суспільно-правового явища. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2010. № 4. С. 58-62.
15. Курзова В. В. Правовий зміст поняття “біобезпека” у контексті співвідношення базових категорій “загроза” – “небезпека”. *Європейські перспективи*. 2011. № 4. Ч. 2. С. 103-110.
16. Курзова В. В. Пріоритетні напрями забезпечення біобезпеки за сферою національних інтересів. *Європейські перспективи*. 2011. № 4. Ч. 1. С. 113-117.
17. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : монограф. Київ : Текст, 2003. 600 с.
18. Малишко М. І. Екологічне право України : навч. посібник. Київ : Юридична книга, 2001. 389 с.
19. Махмуд А. А. Екологічна безпека як предмет політики міжнародного співробітництва : автореф. дис. ... канд. політ. Наук : 23.00.02 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2000. 16 с.
20. Організація роботи лабораторій при дослідженні матеріалу, що містить біологічні патогенні агенти I-IV груп патогенності молекулярно-генетичними методами: державні санітарні норми і правила, затверджені наказом МОЗ України від 24.01.2008 № 26. *Офіційний вісник України*. 2008. № 11. Ст. 274.
21. Піддубний О. Ю. Правовідносини у сфері біологічної безпеки та трансферу біотехнологій – проблеми співвідношення. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування. Серія “Право”*. 2011. Вип.157. С. 161-166.
22. Пилипчук В. Г. Формування теоретико-правових основ забезпечення державної безпеки країни (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : монограф. Київ : НКЦ “Інститут оперативної діяльності та державної безпеки” СБ України, 2008. 256 с.
23. Погірко О. І. Нормативно-правові питання розвитку системи забезпечення воєнної безпеки – складової національної безпеки і оборони України. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць Одеської національної юридичної академії*. Вип. 51. Одеса : Юрид. літ-ра, 2009. С. 470-476.
24. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів : Закон України від 31.05.2007. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#Text>.
25. Про затвердження Порядку визначення окремого ветеринарно-санітарного статусу тваринної субпопуляції одного або декількох господарств з єдиною системою управління біологічною безпекою щодо однієї або кількох хвороб, стосовно яких запроваджено заходи нагляду, контролю та біологічної безпеки: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 03.05.2019 № 239. *Офіційний вісник України*. 2019. № 47. Ст. 1632.
26. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
27. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
28. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року “Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту” : Указ Президента України від 17.12.2021 № 668/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 100. Т. 1. Ст. 6588.
29. Про схвалення Стратегії забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом “єдине здоров’я” на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 1416-р. *Офіційний вісник України*. 2020. № 10. Ст. 405.
30. Про удосконалення функціонування системи індикації біологічних патогенних агентів: наказ МОЗ України і АМН України від 21.03.2003 №127/27. *Збірник нормативно-директивних документів з охорони здоров’я: виробничо-практичний журнал*. Київ : Київський міський науковий інформаційно-аналітичний центр медичної статистики, 2003. № 3. С. 119-131.
31. Система оцінок зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз національній безпеці України / В. Горбулін, С. Пирожков та ін. Київ : ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2005. 232 с. (Вип. 16).
32. Струтинська-Струк Л. В. Правове поняття біобезпеки як складової екологічної безпеки: проблеми визначення. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2004. Вип. 212. С. 84-89.
33. Хімич О. Екологічна безпека як елемент національної безпеки. *Право України*. 2002. № 11. С. 44-48.

Надійшла до редакції 09.12.2022

References

1. Andreitsev, V.I. (2002). Pravo ekolohichnoi bezpeky [Environmental security law]: navch. ta nauk.-prakt. posibnyk. Kyiv : Znannia-Prohres. 332 p. [in Ukr.].
2. Barbashova, N. (2001). Zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky: rozvytok haluzevoho pidkhodu v ekolohichnomu zakonodavstvi [Ensuring environmental safety: development of a branch approach in environmental legislation]. *Pravo Ukrainy*, 6, 78-79. [in Ukr.].
3. Bezzubov, D.O. (2013). Pravovi vymiry katehorii "bezpeka" [Legal dimensions of the "security" category]. *Nauka i pravookhorona*, 20 (2), 64-69. [in Ukr.].
4. Horbulin, V. P. & Kachynskiy, A. B. (2009). Zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Principles

- of national security of Ukraine]: pidruch. Kyiv : Inter-tekhnohohiia, 272 p. [in Ukr.].
5. Dzoban, O. P. (2007). Natsionalna bezpeka Ukrainy: kontseptualni zasady ta svitohliadnyi sens [National security of Ukraine: conceptual principles and worldview meaning]: monohrafiia. Kharkiv : Maidan, 284 p. [in Ukr.].
6. Dmytrenko, I. M. (2016). Shchodo vyznachennia poniattia "biobezpeka" ta yoho mistsia v systemi prava Ukrainy [Regarding the definition of the concept of "biosafety" and its place in the legal system of Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*, No 2, pp. 138-143. [in Ukr.].
7. Olhynskiy, O. H., Minka, S. V., Tretiakov, O. V. et al. (2003). Ekolohichna ta radiatsiina bezpeka [Environmental and radiation safety]: Dovidnyk : navch. posib. dlia studentiv vyshch. navch. zakl. Kharkiv : Vyd-vo NKA, 320 p. [in Ukr.].
8. Zavorodnia, V. M. (2007). Problemy formuvannia yurydychnoi terminolohii u sferi pravovoho zabezpechennia biolohichnoi bezpeky [Problems of formation of legal terminology in the field of legal protection of biological safety]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, No 141 (9), pp. 117-120. [in Ukr.].
9. Zarzhyskyi, O. (1999). Ekolohichna bezpeka ta bezpeka pratsi u systemi pravovoho mekhanizmu natsionalnoi bezpeky [Environmental safety and labor safety in the system of the legal mechanism of national security]. *Pravo Ukrainy*. No 9, pp. 66-68. [in Ukr.].
10. Kachynskiy, A. B. (2001). Environmental safety of Ukraine: systematic analysis of improvement prospects Kyiv : NISD, 312 p. [in Ukr.].
11. Kachynskiy, A. B. & Yehorov, Yu. V. (2009). Ekolohichna bezpeka Ukrainy: systemni pryntsypy ta metody yii formalizatsii [Ecological safety of Ukraine: system principles and methods of its formalization]. *Natsionalna bezpeka: ukrainskyi vymir*, No 23 (4), pp. 71-79. [in Ukr.].
12. Kashyntseva, O. & Iolkin, Ya. (2022). Biobezpeka derzhavy u sferi okhorony zdorov'ia: postanovka problemy ta vyznachennia kluchovykh napriamiv doslidzhennia v umovakh viiny [Biosecurity of the state in the field of health care: setting the problem and determining the key areas of research in the conditions of war]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*, No 3, 89-96. [in Ukr.].
13. Kovalenko, T. O. (2015). Pravovi aspekty biolohichnoi bezpeky Ukrainy [Legal aspects of biological safety of Ukraine]. *Publichne pravo*, No 20 (4), pp. 17-24. [in Ukr.].
14. Kurzova, V. V. (2010). Poniattia biobezpeky yak skladnoho bahatoaspektynoho suspilno-pravovoho yavyshcha [The concept of biosecurity as a complex multifaceted social and legal phenomenon]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*, No 4, pp. 58-62. [in Ukr.].
15. Kurzova, V. V. (2011). Pravovy zmist poniattia «bionezpeka» u konteksti spivvidnoshennia bazovykh katehori "zahroza" – "nebezpeka" [The legal meaning of the concept of "biohazard" in the context of the ratio of the basic categories "threat" – "danger"]. *Yevropeiski perspektyvy*, 4, vol. 2, pp. 103-110. [in Ukr.].
16. Kurzova, V. V. (2011). Priorytetni napriamy zabezpechennia biobezpeky za sferoiu natsionalnykh interesiv [Priority areas of ensuring biosecurity in the sphere of national interests]. *Yevropeiski perspektyvy*, 4, vol. 1, pp. 113-117. [in Ukr.].
17. Lipkan, V. A. (2003). Teoretychni osnovy ta elementy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Theoretical foundations and elements of national security of Ukraine]: monohraf. Kyiv : Tekst. 600 p. [in Ukr.].
18. Malysheko, M.I. (2001). Ekolohichne pravo Ukrainy [Environmental law of Ukraine]: navch. posib. Kyiv : Yurydychna knyha, 389 p. [in Ukr.].
19. Makhmud, A. A. (2000). Ekolohichna bezpeka yak predmet polityky mizhnarodnoho spivvrobitytstva [Environmental safety as a subject of international cooperation policy]. (Extended abstract of doctor's thesis). Kyiv : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korytskoho NAN Ukrainy. 16 p. [in Ukr.].
20. Organization of the work of laboratories in the study of material containing biological pathogenic agents of I-IV groups of pathogenicity by molecular genetic methods (2008, January 24): order of Ministry of Health of Ukraine, No 26. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy*, 11, art. 274. [in Ukr.].
21. Piddubnyi, O. Yu. (2011). Pravovidnosyny u sferi biolohichnoi bezpeky ta transferu biotekhnolohii – problemy spivvidnoshennia [Legal relations in the field of biological safety and transfer of biotechnology - problems of correlation]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia. Seriya "Pravo"*, issue 157, pp. 161-166. [in Ukr.].
22. Pylypchuk, V. H. (2008). Formuvannia teoretyko-pravovykh osnov zabezpechennia derzhavnoi bezpeky krainy (kinets KhKh – pochatok KhKhI stolittia) [Formation of the theoretical and legal foundations of ensuring the state security of the country (end of the 20th - beginning of the 21st century)]: monohrafiia. Kyiv : NKTs "Instytut operatyvnoi diialnosti ta derzhavnoi bezpeky" SB Ukrainy, 256 p. [in Ukr.].
23. Pohibko, O. I. (2009). Normatyvno-pravovi pytannia rozvytku systemy zabezpechennia voiennoi bezpeky – skladovoi natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [Regulatory and legal issues of the development of the military security system - a component of the national security and defense of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. prats Odeskoyi natsionalnoyi yurydychnoyi akademiyi*, issue 51, pp. 470-476. [in Ukr.].
24. Pro derzhavnu systemu biobezpeky pry stvorenni, vyprovuvanni, transportuvanni ta vykorystanni henetychno modyfikovanykh orhanizmiv [On the state system of biosafety in the creation, testing, transportation and use of genetically modified organisms] : Zakon Ukrainy vid 31.05.2007. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#Text>.
25. Pro zatverdzhennia Poryadku vyznachennia okremoho veterynarno-sanitarnoho statusu

tvarynnoyi subpopulyatsiyi odnogo abo dekil'kokh hospodarstv z yedynoyu systemoyu upravlinnya biolohichnoyu bezpekoyu shchodo odniyeyi abo kil'kokh khvorob, stosovno yakykh zaprovadzheno zakhody nahlyadu, kontrolyu ta biolohichnoyi bezpeky [On the approval of the Procedure for determining the separate veterinary and sanitary status of an animal subpopulation of one or more farms with a unified biological safety management system in relation to one or more diseases for which surveillance, control and biological safety measures have been implemented] : nakaz Ministerstva ahrarynoyi polityky ta prodovol'stva Ukrayiny vid 03.05.2019 № 239. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny*. 2019. № 47, art. 1632.

26. Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny [On the national security of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 21.06.2018. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2018. № 31, art. 241. [in Ukr.].

27. Pro okhoronu navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha [On the national security of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 25.06.1991. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. [in Ukr.].

28. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 15 zhovtnya 2021 roku "Pro Stratehiyu biobezpeky ta biolohichnoho zakhystu" [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 15, 2021 "On the Biosafety and Biological Defense Strategy"] : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 17.12.2021 № 668/2021. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny*. 2021. № 100. Vol. 1, art. 6588. [in Ukr.].

29. Pro skhvalennya Stratehiyi zabezpechennya biolohichnoyi bezpeky ta biolohichnoho zakhystu za pryntsyptom "yedynе zdorov'ya" na period do 2025 roku ta zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo yiyi realizatsiyi [On the approval of the Strategy for ensuring biological safety and biological protection based on the principle of "one health" for the period until 2025 and the approval of the plan of measures for its implementation] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 27.11.2019 № 1416-r. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny*. 2020. № 10, art. 405. [in Ukr.].

30. Pro udoskonalennya funktsionuvannya systemy indykatsiyi biolohichnykh patohennykh ahentiv [On improving the functioning of the system of indication of biological pathogenic agents] : nakaz MOZ Ukrayiny i AMN Ukrayiny vid 21.03.2003 №127/27. Zbirnyk normatyvno-dyrektyvnykh dokumentiv z okhorony zdorov'ya: vyrobnycho-praktychnyy zhurnal. Kyiv : Kyyivs'kyy mis'kyy naukovyy informatsiyno-analitychnyy tsentr medychnoyi statystyky, 2003. № 3, pp. 119-131. [in Ukr.].

31. Horbulin, V., Pyrozhkov, S. et al. (2005). Systema otsinok zovnishnikh i vnutrishnikh ryzykiv ta zahroz natsionalnii bezpetsi Ukrainy [System of evaluations of external and internal risks and threats to the national security of Ukraine]. Kyiv : DP "NVTs "Ievroatlantykinform", 232 p. (Issue 16). [in Ukr.].

32. Strutynska-Struk, L. V. (2004). Pravove poniattia biobezpeky yak skladovoi ekolohichnoi bezpeky: problemy vyznachennia [The legal concept of biosecurity as a component of environmental security: problems of definition]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Pravoznavstvo*. Issue 212, pp. 84-89. [in Ukr.].

33. Khimich, O. (2002). Ekolohichna bezpeka yak element natsionalnoi bezpeky [Environmental safety as an element of national security]. *Pravo Ukrainy*, No 11, pp. 44-48. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Shamsutdinov. Biological security of Ukraine: logical and legal research. The scientific article proposes the theoretical and legal model for the further research and expansion of the categorical and conceptual apparatus in the security sector. With the use of the system and activity based approach, the definition of the generic concept of "security" is formulated as a set of conditions for the existence of the social system, which it is able to control in the process of realizing its interests. On this basis, the meaning of the definition "national security" is disclosed. In particular, the main component of this concept – "nation or people" – was analyzed, and critical remarks about the legislative definition of national security were made. Based on this, the author's understanding of the meaning of national security is presented: these are the conditions of the existence of the people of Ukraine (individuals, society, state), which they are able to control in the process of realizing their vital interests.

The unity of doctrinal approaches to the classification of biological security into the components of environmental security, which, in its turn, is a part of national security, is stated. The positions of scientists regarding the definition of environmental security were analyzed and the own one was formulated: environmental security is a set of environmental conditions acceptable for the existence and sustainable development of the Ukrainian people, which are controlled by them by taking a set of measures aimed at preventing, neutralizing or minimizing environmental threats.

The definitions of biological security available in the scientific literature and current legislation of Ukraine were also analyzed. Two scientific approaches to the understanding of biological security have been revealed: broad and narrow, which confines this concept to the impact of biotechnology. Basing on the broad (fundamental) approach, the author's definition of biological security of Ukraine is presented as a set of environmental conditions acceptable for the life of biotas (living organisms of the biosphere), in particular, the full functioning and development of a man as a biological organism, which are controlled by them by taking a set of measures aimed at preventing, neutralizing or minimizing of threats of biological origin. At the same time, under the threat of biological origin (or biothreat) it is proposed to understand the really or potentially existing possibility of negative impact of pathogenic micro- or macro-organisms, other biological agents on the biotas.

Keywords: security, biosecurity, national security, environmental security, biotas, biothreat.